

Vzácní savci Zanzibaru

1. Gueréza zanzibarská

Ostrov Zanzibar (svahilsky Unguja) patří Tanzanii leží jen několik kilometrů východně od pobřeží afrického kontinentu. Zanzibarský kanál, který ostrov odděluje od pevniny, je hluboký pouze 35 m, což naznačuje, že v minulosti tu při změnách výšky mořské hladiny byl ostrov s pevninou propojen. Podle názorů odborníků existovalo poslední podobné spojení s Afrikou před 10 až 15 tisíci lety. Díky následné izolaci ostrova tu z té doby přežilo několik endemických či téměř endemických a hlavně fylogeneticky zajímavých druhů savců. Pro většinu turistů je to ostrov koření, hřebíčku a nádherných pláží, pro zoologa však především nejbarevnějších primátů Afriky.

Zanzibar je velká plochá deska o rozloze 1 657 km² tvořená korálovými vápenci a pískovci. Z původní plochy tropického lesa, který ho pokrýval téměř celý, zbylo v současnosti pouhých 5 %. Hlavním cílem mé opakované návštěvy Zanzibaru byl les Jozani o rozloze asi 400 ha v jižní části ostrova. Dnes má toto maličké území statut lesní rezervace. Kromě Jozani se přísně chrání i les Muungwi, pobřežní pás Muyuni a nedaleký ostrov Uzi.

V r. 2000 vydaly mezinárodní ochranné organizace IUCN–Světový svaz ochrany přírody a Conservation International zprávu The World's Top 25 Most Endangered Primates (Seznam 25 světově nejohroženějších druhů a poddruhů primátů). V ní se uvádí, že téměř 120 druhů a poddruhů (celkem asi ze 640 nyní známých) je v kritické situaci a hrozí jim vyhynutí v průběhu několika desetiletí. Nejohroženějších 25 taxonů je tak jen špičkou pomyslného ledovce. V dalších letech byl tento seznam průběžně aktualizován a upraven. Patří na něj i gueréza zanzibarská

(*Ptilocolobus kirkii*, syn. *Procolobus kirkii*), někdy nazývaná podle bývalého britského diplomata Sira Johna Kirka gueréza Kirkova.

Tato endemická opice je považována za jednu z nejkrásnějších a nejbarevnějších v Africe. Na ostrově Zanzibar žije v izolaci asi 15 tisíc let. Guerézy obývaly kdysi celý ostrov. Německý zoolog O. Neumann zaznamenal jejich ústup už koncem 19. stol., praobyvatelé ostrova Vahadimové je za svítání údajně lovili do rukou. V současnosti se populace gueréz odhaduje asi na 2 000 jedinců. Jen polovina z nich přežívá v chráněných územích. Kromě trvalého problému s ochranou malých a fragmentovaných populací ohrožují tento druh čtyři hlavní faktory: úbytek životního prostředí, úmrtnost na silnicích, lov a slabě organizovaný turismus. Nejprve si ale přiblížíme toto zajímavé zvíře.

Endemit ostrova

Gueréza zanzibarská už delší dobu není považována za pouhý poddruh guerézy červené (*P. badius*). Důkazy našli vědci na

lebce, ve zbarvení srsti a v hlasových projevech. Jediná životaschopná populace se vyskytuje na Zanzibaru. Skupinu 10–12 jedinců vysadili do lesa Ngezi na sousedním ostrově Pemba. V lidské péči není chován žádný jedinec tohoto druhu.

Gueréza zanzibarská představuje zajímavý primatologický problém. Odborníci se domnívají, že jde o starobylost formu stojící fylogeneticky na počátku vývoje všech gueréz – jak skupiny tzv. červených gueréz (rod *Ptilocolobus* neboli *Procolobus*), tak černobílých druhů rodu *Colobus* (např. gueréza pláštíková – *C. guereza* či gueréza běloramenná – *C. polykomos*). Na rozdíl od západních červených gueréz dorůstá gueréza zanzibarská menších rozměrů a má odlišnou texturu srsti. I když zbarvení v rámci této skupiny je dost variabilní, u tohoto druhu jsou nápadné silné kontrasty. Poddruh guerézy červené *P. badius gordonorum* z oblasti Iringa v centrální Tanzanii se považuje za přechodný typ mezi *P. kirkii* ze Zanzibaru a středoafričskou formou *P. badius tephrosceles*. Je velmi zvláštní, že gueréza tanská (*P. rufomitatus*) z pobřeží Keni, ležícího severně jen nedaleko od Zanzibaru, ničím guerézu zanzibarskou nepřipomíná a víc se podobá středoafričské *P. b. tephrosceles*. I když jsou si guerézy zanzibarská a tanská geograficky nejbližší, zdá se, že výkyvy podnebí koncem pleistocénu a ostrovní izolace sehrály svou roli a vytvořily tuto zajímavou situaci.

Tzv. černobílé guerézy by mohly pocházet z vyhynulé populace velmi podobné dnešní gueréze zanzibarské. Jinými slovy, dnešní opice z ostrova Zanzibar nám ukazují, jak mohl vypadat předek všech gueréz předtím, než se evolučně rozštěpil na dvě barevně odlišné linie. Vícebarevného předka dnešních černobílých gueréz potvrzuje občasná individuální tendence výskytu červeného zbarvení, což můžeme interpretovat jako reverzi (zpětný vývoj).

Jedovatá opice

V zanzibarské svahilštině se gueréza nazývá kima punju, což v překladu znamená jedovatá opice. Místní lidé věří, že když se opice krmí na jejich území, stromy, které tam rostou, a plodiny, které se tam urodí, zahynou. Kdyby psi snědli maso z těchto opic, ztratí srst. Výraz punju se používá k rozlišení pachu gueréz od druhého primáta žijícího na ostrově – kočkodana diadémového (*Cercopithecus albogularis albogularis*). Guerézy zanzibarské silně páchnou, proto je domorodci nikdy nechovali jako domácí zvířata. Naproti

- 1 Rezervace Jozani – jeden z posledních pozůstatků tropických lesů Zanzibaru
- 2 Pro pozorování opic je nevhodnější období sucha, protože mnohé stromy jsou bez listů
- 3 Gueréza zanzibarská (*Ptilocolobus kirkii*) ukazuje, jak mohl vypadat společný předek tzv. červených a černobílých gueréz. Foto Z. Mihálovová
- 4 Čelenka bílé srsti na hlavě má u každého jedince guerézy zanzibarské odlišný charakter
- 5 Samci v ohrožení zastrašují předváděním svých zubů. Snímky P. Luptáka, pokud není uvedeno jinak

tomu kočkována diadémového často používají na plážích jako cvičenou atrakci pro turisty.

Guerézy zanzibarské jsou silně sociální, žijí ve skupinách 30–50 jedinců. Krmí se nejčastěji ráno, neaktivnější jsou v chladnějších hodinách dne. Živí se mladými listy, květy, výhonky, nezralými plody a semeny. Nejčastěji konzumují různé druhy smokvoní, červený mahagonovník, ale i různé dovezené druhy, např. chlebovník, mango či kokosové palmy. Protože nejsou schopny rozkládat cukry, nepožírají zralé plody. Jejich čtyřkomorové žaludky tráví potravu pomocí symbiotických bakterií udržovaných pravidelným krmením v průběhu celého dne. Příležitostně jedí i dřevěné uhlí, pravděpodobně pro snadnější trávení jedovatých složek listů. Období rozmnožování nemají guerézy sezonní, po pětiměsíční graviditě rodí jedno mládě, které je na mateřském mléce závislé 17 měsíců. Údajně se dožívají jen 7 let.

Velká část populace obývá spojený komplex lesů Jozani (22 km²) a Unguju Ukuu (32 km²) a zemědělské oblasti na jihu (Kichanga, Pete, Kiungani, Muungwi, ostrov Uzi). Polovina populace guerézy zanzibarské žije mimo chráněná území. Nejseverněji se vyskytuje v oblasti Kiwengwa na východním pobřeží, nejjihněji byla pozorována v Myambizi. Největší populační hustota je na jižním okraji rezervace Joza-

ni a v malé oblasti polí (shambas) na jejím okraji. Lesní porosty jsou na Zanzibaru ničeny velmi rychle. Přetrvává ilegální těžba dřeva jako suroviny na výrobu dřevěného uhlí. Počet obyvatel na ostrově roste o 3–4 % ročně, zátěž se zvyšuje i v důsledku rozvíjejícího se turismu. Stále více exploatovány jsou rovněž pobřežní porosty mangrove. Většina obyvatel Zanzibaru jsou muslimové, a proto je nepravděpodobné, že by opice konzumovali. Nemuslimští přistěhovalci však guerézy loví pomocí psů anebo oštěpů. Navíc Národní lovecká asociace patřící pod úřad premiéra má mandát zabít všechny potenciální škůdce na kulturách zemědělských plodin.

Skupina South Shamba

Podél jižního okraje lesa Jozani žije skupina gueréz označovaná jako South Shamba Group a mající kolem 75 jedinců. Přes toto území hojně vyhledávané i turisty vede hlavní silnice.

Oprava silnice v r. 1996, která umožnila autům jezdit rychlostí 90–100 km/hod., způsobila problém s bezpečností skupiny gueréz – kolizi s automobilem nepřežije v průměru jedna opice každé dva až tři týdny. Ročně si tak tento 1,5 km dlouhý silniční úsek vyžádá 18–26 obětí. Na výskyt gueréz dnes upozorňují unikátní dopravní značky vyzývající k pomalé jízdě, které

instalovala mezinárodní organizace Světová společnost na ochranu zvířat (WSPA).

Ročně se do rezervace přijede na guerézy podívat kolem 15 000 návštěvníků. Skupina South Shamba už tak přivykla na přítomnost člověka, že mnoho mláďat kontaktuje turisty, dokonce si sedají na jejich ramena a hlavy. Je to následek toho, že je turističtí průvodci přikrmují, hlavně místní rostlinou *Flueggea (Securinega) virosa* z čel. pryšcovitých (*Euphorbiaceae*) zvanou mkwamba. Tímto nerozumným chováním se zvyšuje riziko přenosu chorob, protože opice jsou jako ostatní primáti citlivé na různá lidská onemocnění.

Podobně jako v případě jiných afrických primátů se i na Zanzibaru plánuje zavedení ochranných opatření. Patří k nim rychlostní retardéry na silnicích, zvětšení velikosti chráněných území a posílení jejich statusu, vytvoření tzv. jádrového (core area) a okrajového území rezervací (buffer zone), regulace přílivu turistů a zabránění příliš blízkému kontaktu. Všechna tato opatření samozřejmě musí vést i ku prospěchu místní komunity obyvatelstva, aby měla na ochraně gueréz také zájem.

Stoupající zájem zahraničních turistů o přírodní krásy ostrova snad bude pro budoucnost tohoto unikátního primáta nadějným příslibem. V současnosti opětovně narůstající početnost gueréz zanzibarské by toho mohla být dokladem.